

УДК 7.01:7.038.3

Цитування:

Совгира Т. І. Специфіка виготовлення артефактів первісного мистецтва. *Культура і сучасність* : альманах. 2021. № 1. С. 181-186.

Sovhyra T. (2021). Culturological survey of primitive art artifacts. *Kultura i suchasnist* : almanakh, 1, 181-186 [in Ukrainian].

Совгира Тетяна Ігорівна,
кандидат мистецтвознавства, доцент,
старший викладач кафедри режисури,
естради та масових свят
Київського національного університету
культури і мистецтв
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7023-5361>
stisovgyra@gmail.com

СПЕЦИФІКА ВИГОТОВЛЕННЯ АРТЕФАКТІВ ПЕРВІСНОГО МИСТЕЦТВА

Мета роботи. Дослідити специфіку виготовлення артефактів первісного мистецтва на основі огляду виявлених артефактів первісної культури. **Методологія** дослідження базується на комплексному підході та спирається на аналітичному (при аналізі мистецтвознавчої та культурологічної літератури з предмету дослідження), історичному (при з'ясуванні етапів розвитку первісної культури) та концептуальному (при аналізі технології створення знарядь праці та перших наскельних зображень) методів дослідження. **Наукова новизна** статті полягає у тому, що доводиться формотворча роль технології у культурному розвитку людства, а також обумовлюється коопераційний характер процесу створення (виробництва) артефактів первісної культури. **Висновки.** У результаті дослідження археологічних знахідок первісної культури встановлено, що в ході культурної еволюції підручні знаряддя праці стали артефактами. Впровадження технологічних винаходів кардинально змінило специфіку виготовлення художніх виробів. Відтак у результаті трансформації технологічних пристосувань та осмислення логіки організації виробничого процесу спостерігається не тільки зменшення форми артефактів, а й удосконалення естетичної форми.

Ключові слова: первісна культура, артефакт, рубило, наскельний живопис, технологія, виробництво.

Sovhyra Tetiana, Ph.D. in Arts, Docent of the Department of Variety art directing, Kyiv National University of Culture and Arts

Culturological survey of primitive art artifacts

The purpose of the article is to explore technological progress in the context of the development of a primitive culture. **The methodology** is based on an integrated approach and relies on analytical (when analyzing philosophical, art history, cultural studies literature on the subject of research), historical (when clarifying the stages of development of primitive culture), and conceptual (when analyzing the role of technology in the cultural development of mankind) research methods. **The scientific novelty** of the article lies in the fact that for the first time the formative role of technology in the cultural development of mankind is investigated, and also the cooperative nature of the production of artifacts of primitive culture is determined. **Conclusions.** As a result of the study of archaeological finds of primitive culture, it has been established that in the course of cultural evolution, tools at hand have become cultural artifacts, and in the end – and works of art. The introduction of technological inventions has radically changed the specifics of the manufacture of art products. Consequently, as a result of the transformation of technological devices and understanding the logic of the organization of the production process, there is not only a decrease in the form of artifacts but also an improvement in the aesthetic form.

Key words: primitive culture, artifact, technological progress, technology, production.

Актуальність дослідження. Мистецтво – одне з найдавніших атрибутів людського існування. Як засіб людського пізнання, поряд з досвідом, наукою та релігією, воно супроводжує людину впродовж усієї еволюції життєдіяльності. «Мистецтво старше, ніж держава і власність, старше за всі людські суспільні взаємини та почуття, – почуття особистості, індивідуальності, що сформувалися значно пізніше, за появи

розвиненого колективу, воно старше за інші форми життєдіяльності (землеволодіння, скотарства та обробки металів)» – наголошує Н. Дмитрієва [3, 8].

Питання виникнення первісного мистецтва загострюється у зв'язку з останніми результатами археологічних розвідок та наукових досліджень, які стали можливими за рахунок активного впровадження цифрових технологій сканування, алгоритмічного аналізу

даних, нових методів реставрації артефактів в сучасні практики дослідження збережених донині артефактів первісної культури. На основі цих результатів розкрито низку «технологічних загадок» виготовлення артефактів первісної культури, що кардинально змінюють наші уявлення про перебіг основних етапів розвитку людства, а також про хронологію впровадження певних технологічних винаходів.

Метою статті є дослідження специфіки первісного мистецтва на основі культурологічного аналізу виявлених артефактів первісної культури та розгляду результатів останніх археологічних досліджень.

Аналіз досліджень і публікацій. Хронологічно перші факти застосування техніки людством, що стосуються ще кам'яного віку, віднайдені в археологічних розвідках, розміщених на сайті ЮНЕСКО, архівних даних, в дослідженнях істориків та археологів А. Черниш (1978) [5], Дж. Томаса (1993) [17, 357–94], Б. Бовера (2010) [6], Т. Крампа (2001) [9, 9], Р. Кодокса та М. Стонкіна (2003) [7], К. Дріскола (2006) [11], Е. Шацберга (2006) [16, 486–512]. Культурологічні дослідження первісного мистецтва віднайдені у вітчизняних роботах А. Дмитрієвої (1968) [3], В. Міріманова (1973) [4]. Автори доводять існування мистецтва ще у первісні часи, аргументуючи естетичними ознаками віднайдених артефактів того періоду. У ході дослідження виявлені результати нових археологічних досліджень, висвітлені в наукових розвідках К. С. Хеншілфуда, Ф. Енріко, К. Нікерка, Л. Дайста, А. Квєфелека, Л. Полароло (2018) [15, 115–118], а також в інтернет-ресурсах музеїв Ватикану [18], ЮНЕСКО [13] тощо.

У результаті проведення останніх археологічних досліджень хронологічна послідовність етапів становлення культури, а також специфіка виготовлення підручних знарядь праці та інших культурних артефактів донині стає приводом для запальної полеміки та дискусій. А тому, зважаючи на отримані результати археологічних розвідок комплексів первісної культури (2018–2021 рр.), виявляється необхідним дослідити специфіку становлення первісного мистецтва на основі культурологічного аналізу виявлених артефактів первісної культури.

Виклад основного матеріалу. Як вказує історик В. Міріманов, – Ще порівняно нещодавно малювалася картина неземного

походження мистецтва: «виникав образ світлоносного генія, що спускається з небес на сліпучих білих крилах ... І коли за іронією долі витюки мистецтва були виявлені в темних глибинах печер, що ознайомили нас з образами мамонтів та бізонів, у це не хотіли повірити навіть самі археологи, чії праці підготували дивовижне відкриття. На початку ХХ століття справжність палеолітичного печерного живопису була неспростовно доведена» (1973) [4, 7].

Відтак у 2018 р. в результаті археологічної розвідки знайдено хронологічно перший малюнок, зроблений *Homo sapiens*, якому, за оцінками експертів, налічується 73 000 років: в печері Бломбос (Південна Африка) вчені знайшли кам'яний макроліт, на якому позначено дев'ять червоних ліній, що може бути найбільш раннім малюнком, зробленим людиною.

«Ми знали багато, на що здатний *Homo sapiens*, але тоді ми не знали, що вони можуть робити малюнки», – сказав археолог з Бергенського університету в Норвегії Крістофер Хеншілвуд (інформація про результати експедиції викладена в авторитетному науковому журналі “Nature” (2018) [15, 115–118].

Людина намагалась зафіксувати дійсність у потрібній художній формі, викарбовуючи камінням або вимальовуючи охрою потрібне зображення. У такий спосіб утворились перші прояви зображального мистецтва. На той час інструментом для створення перших зображень було каміння та натуральні, органічні пігменти. Прикладом є наскельні малюнки в печері Скельного укриття в Бхімбетці, Індія (близько 9000 років за віком), створені за допомогою червоної охри, червоного та чорного пігментів.

Рис.1 Наскельний малюнок. Скельні укриття в Бхімбетці (Індія). Кам'яна доба

На знаряддях праці також з'являються

малюнки, вирізьблені камінням. При цьому, часто оздоблення є складнішою за технікою виготовлення, аніж сам інструмент. Артефактами стають кістки мамонта завдяки нанесеним малюнкам та візерункам. Зокрема, у результаті археологічної експедиції дослідників інституту археології та суспільних наук НАН України (70 рр. XX ст.) на території стародавньої стоянки Молдова I виявлено лопатку мамонта із зображеннями: «Вигравійовані тонкі та широкі, забарвлені чорним лінії, лунки, насічки тощо, у яких спостерігаються “мотиви” зигзагу, квадрата, паралельних та ліній, що перетинаються. У центральній частині вирізняється контурна фігура тварини, що нагадує оленя. Орієнтовний час виготовлення цих зображень датується понад 44 тисячоліттям до н. е.» [5]. Ця знахідка має беззаперечний *характер художньої творчості*.

Найпершими знаряддями праці були макроліти (з грец. makros – великий, і lithos – камінь) – примітивні кам'яні інструменти великого розміру, поширені в добу палеоліту, коли людина не вмiла обробляти та використовувати малі шматочки каменю. Найдавнішим знаряддям праці макролітичного характеру є рубило (ручна сокира) віком 1,7 млн років. Перша знахідка зафіксована групою американських вчених під керівництвом Крістофера Лепре (Christopher Lepre) з університету Ратгерса у Кенії під час розкопок біля берегів озера Туркана. Науковці висловили припущення, що ці знаряддя створені племенами Гейдельберзької людини (*Homo heidelbergensis*). Ручні сокири були першими доісторичними інструментами, визнаними такими: перше опубліковане зображення ручної сокири було ілюстровано Джоном Фрера і з'явилося в британській публікації в 1800 році [14].

Відтак упродовж еволюції людства артефакти зменшуються в розмірі та ускладнюються за специфікою виготовлення. Зрозуміло, що ці трансформаційні процеси напряму пов'язані з вміннями людини застосовувати певну технологію та виготовляти необхідну техніку.

Технологія виготовлення первісних кам'яних інструментів (а згодом артефактів) була простою: рубила аббевільської культури виготовлялися методом удару каменя по каменю, створюючи при цьому на робочій частині знаряддя два збіжних у вістрі двосторонніх (біфасальних) леза. Інші

виготовлялись шляхом відшарування камення під великим тиском [6]. Для виготовлення інструментів первісні люди використовували кремій: з його серцевини зазвичай робили суцільний інструмент, який можна було використовувати для різання та обточування рогів та кісток. Переважне використання каменю в якості матеріалу для виготовлення інструментів зробило цей період відомим як кам'яний вік. Він являє собою, безумовно, найбільшу частину історії людства, що охоплює більше два мільйони років.

Разом з тим, оволодіння технікою штучного добування вогню¹, пошиття шкіряного та хутряного одягу (в епоху палеоліту), поява полірованих кам'яних сокир посприяла розширенню людству в більш холодні регіони Світу: від Африки та Греції до льодовиків на Північному полюсі та кардинально змінила хід історії людства, специфіку виготовлення художніх виробів. За вказівкою К. Дріскола «ці технологічні досягнення дозволили вирубати ліс у великих масштабах для створення поселень та перших виробничих ферм (осередків колективної роботи)» (2006) [11]. У зв'язку з появою цих технологічних винаходів зменшується розмір інструментарію: з'являються мікроліти (дрібні кам'яні знаряддя розміром до 5 см), а далі (за доби неоліту) безліч артефактів: браслети, долота та інструменти для полірування.

Тож, у ході дослідження виявлено, що саме технологічні винаходи кардинально змінюють специфіку виготовлення художніх виробів.

У результаті технологічної еволюції спостерігається не тільки зменшення форми артефактів, а й удосконалення естетичної форми.

З'являються сокири, прикрашені кольоровим камінням з викарбованими малюнками на руків'ї. Хронологічно першим таким артефактом вважається рубило, знайдене в Норфолку (Англія). Його вік оцінюється в 200 000 років.

У середині скам'янілості видовбано серцевину таким чином, що сторони рубила є пропорційно рівними. Центр інструмента прикрашений скам'янілими останками морського їжака.

Точна симетричність форми хронологічно перших рубил свідчить про прагнення первісних людей надати привабливий вигляд своїм інструментам, естетизувати винахід.

«Така досконалість різьблення на деяких ручних сокирах створює враження, ніби художник отримує від них величезне задоволення ... Ми не можемо з точністю сказати задля чого люди прагнули пропорційності... чи для створення художнього творіння чи задля корисності застосування ручної сокири... Хоча в глибині душі ми впевнені, що вони шукали красу, естетику, оскільки вони могли б досягти такої ж ефективності з більш грубшими виробами» – вказує науковець–археолог Беніто дель Рей [12].

Загальновідомо, що поняття краси покладене в основу філософського вчення про естетику. Зокрема, в дослідженні В. Дарвіна вказано, що виключно людина володіє цією особливістю (1883) [2, 45], хоча у подальшому дослідженні автор наводить приклади поведінки птахів, що спокушають та заманюють партнера строкатим, різнобавним пір'ям та співом, прикрашають гнізда яскравими предметами, або згадує про виття тварин під час гону (період парування). Ці дії тварин спрямовані на заманювання свого партнера, а отже є приємними та жаданими для них. У такий спосіб проявляється потяг до краси у братів наших менших. Не дивно, що й людина споконвіку у повсякденному побуті милувалась своїми знаряддями праці та мимоволі прагнула краще організувати свій виробничий процес.

Люди не обмежувались симетричними формами та оздобленням перших інструментів. Часто рубила виготовлялись з різнокольорових порід каменів, про що свідчать нижче представлені археологічні експонати Музею Ватикану [18], колекції античних артефактів, виставкові експозиції аукціонів Англії та США тощо (таб. 1). Порівняймо представлені артефакти:

Таблиця 1

Підручні знаряддя праці пізнього палеоліту

<p>Рубило 1. Вік 400 тис. рр., Нохне, Англія</p>	
--	---

<p>Рубило 2. Вік 340 тис. – 190 тис. рр., Долина Темзи, Англія)</p>	
<p>Рубило 3. Вік 300 тис. рр. (Англія)</p>	

Використання кольору та оздоблення скам'янілостями ручних сокир свідчить про прагнення людей естетизувати власні перші технологічні винаходи, про художність мислення первісних людей. Видно, що рубила створювались не лише задля вирішення суто утилітарних цілей, але й для художніх, естетичних. Оздоблені ручні інструменти ставали ціннішими, аніж звичайні, набували естетичних якостей. Імовірно, деякі інструменти створювались не для тяжкої рутинної праці, а задля милування, споглядання та, можливо, дарування. Адже рубила, схожі за своєю технологією виготовлення (виготовлені однією племенною групою), розкопані в різних місцях Світу на великій відстані. Цей факт означає, що естетизовані рубила настільки цінувались первісними людьми, що зберігались та транспортувались на великі відстані. Сокири з рідкісних каменів (обсидіану) продавались між кланами неандертальців на відстані в сотні миль. Тому цілком впевнено можна говорити про колективні естетичні смаки, культурне виховання первісних людей. Неандертальці поділяли смаки до цих рідкісних та естетично цікавих об'єктів, і саме ця ментальна культура об'єднала розрізнені клани та торгівлю.

Багато мистецтв не залишили помітних слідів свого зародження у зв'язку з відсутністю матеріальної форми. Мова йде про музикування, співи та танці. Однак, віднайдені інструменти допомагають ідентифікувати час їхнього використання, а отже й існування відповідної художньої творчості (хоча дату зародження мистецтва ідентифікувати не

можливо). Знайдені на території України первісні сопілки (віком з 12–14 тисяч років) виготовлені з кістки оленячих рогів з отворами для відтворення 12 тонів (октави). Ці музичні інструменти вказують на високу музичну освіченість людей того часу та можливість створення складних за будовою музичних творів. Культура стародавнього кам'яного віку являє собою не лише збережені до нашого часу знаряддя праці, скульптури і наскальні малюнки, а й зображення на поверхні землі, шкурах тварин, корі тисячолітніх дерев, віднайдені кам'яні прикрас тіла тощо. Однак, проаналізувавши види музичних та хореографічних мистецтв, можна з упевненістю констатувати імітаційний характер технології у відтворюванні відповідних дій (музичних чи рухливих).

У період винайдення способу плавління металів (за доби енеоліту) спостерігається значних стрибок у кількості виготовлення артефактів. «Переваги мідних знарядь в порівнянні з кам'яними, кістяними та дерев'яними стали очевидними для перших людей, а самородна мідь, ймовірно, використовувалася майже з початку неоліту (близько 10 тис. років тому)», – вказує історик Алан В. Кламб [8, 337]. Людству відкриваються нові технологічні можливості обробки природних металів (золота, міді, срібла та свинця)², що позначається на специфіці виготовлення прикрас, предметів побуту, зброї, монументальних архітектурних споруд та об'єктів. Використання сплавів заліза, зокрема сталі (датується приблизно 1800 роком до нашої ери), дозволило виготовляти мечі, стріли та інші знаряддя та зброю. І з цього моменту ми можемо говорити про зародження нової природничої науки та галузі виробництва – технологічної металургії [8, 337].

Висновки. У результаті дослідження археологічних знахідок первісної культури встановлено, що в ході культурної еволюції підручні знаряддя праці стали артефактами. Впровадження технологічних винаходів кардинально змінило специфіку виготовлення художніх виробів. Відтак у результаті трансформації технологічних пристосувань та осмислення логіки організації виробничого процесу спостерігається не тільки зменшення форми артефактів, а й удосконалення естетичної форми.

Примітки

1. Точної дати не відомо достеменно, однак, посилаючись на археологічні розвідки Долини Макапан (скам'яніле місце черепа Таунг з великою кількістю печер зі слідами людської діяльності та еволюції), можливо зробити припущення, що поява технології володіння вогнем датується періодом від 1,8 мільйона до 1 мільйона років тому [13].
2. Стародавні самородні (природного походження) метали: золото (вироби з цього металу датуються 6000 р. до н.е.), мідь (4200 до н.е.), срібло (4000 до н.е.).

Література

1. Безклубенко С. Вступ до культурології. Київ: Альтерпрес, 2015. 508 с.
2. Дарвін Ч. Происхождение человека и половой отбор. Т. 1, 2010. 724 с.
3. Дмитриева Н. А. Краткая история искусств. Москва, 1968. 348 с.
4. Мириманов В. Б. Первобытное и традиционное искусство. Малая история искусств. Москва, 1973. 320 с.
5. Черныш А. О. времени возникновения палеолитического искусства в связи с исследованиями 1976 г. стоянки Молодова 1. У истоков творчества. Новосибирск, 1978. С. 18–23.
6. Bower B. Stone Agers Sharpened Skills 55,000 Years Earlier Than Thought. WIRED. URL : <https://web.archive.org/web/20161108133359/https://www.wired.com/2010/10/stone-tool-sharpening/> (дата звернення 4.03.2021).
7. Cordaux R., Stoneking M. South Asia, the Andamanese, and the Genetic Evidence for an Early Human Dispersal out of Africa. American Journal of Human Genetics. 2003. Vol. 72 (6). P. 1586–1590.
8. Cramb A. W. A Short History of Metals. Nature. 1964. 203 (4943). P. 337.
9. Crump, T. A. Brief History of Science. Constable & Robinson, 2001. 384 p.
10. Darwin, Ch. The Descent of Man, and Selection in Relation to Sex. London, 1883. 716 p.
11. Driscoll K. The early prehistory in the west of Ireland: Investigations into the social archaeology of the Mesolithic, west of the Shannon, Ireland. URL : https://web.archive.org/web/20170904110326/http://lit.hicsireland.ie/mlitt_mesolithic_west_ireland_chap_2.html (дата звернення 4.03.2021).
12. Exploring the Neanderthal Mind, an Introduction. URL : <http://antiquatedantiquarian.blogspot.com/2014/09/> (дата звернення 4.05.2021).
13. Fossil Hominid Sites of Sterkfontein, Swartkrans, Kromdraai, and Environs. UNESCO. URL : https://web.archive.org/web/20070327133817/https://whc.unesco.org/pg.cfm?cid=31&id_site=915 (дата звернення 4.03.2021).

14. Frere, J. Account of Flint Weapons Discovered at Hoxne in Suffolk. *Archaeologia*. 1800. Vol. 13, P. 204–205.

15. Henshilwood Ch. S., Errico F., Niekerk K. L., Dayet L., Queffelec A., Pollarolo L. An abstract drawing from the 73,000-year-old levels at Blombos Cave, South Africa. *Nature*. 2018. Vol. 562, P. 115–118.

16. Schatzberg E. Technik Comes to America. Changing Meanings of Technology before 1930. *Technology and Culture*. 2006. Vol. 47 (3). P. 486–512.

17. Thomas, J. Discourse, totalisation and ‘The Neolithic’. *Interpretive archaeology*. Oxford: Berg, 1993. P. 357–94.

18. Vatican. URL : <https://vatican.com/> (дата звернення 4.05.2021).

References

1. Bezklubenko S. (2015). Introduction to cultural studies. Kyiv : Alterpress [in Ukrainian].

2. Darwin Ch. (2010). Human origins and sexual selection, 1. [in Russian].

3. Dmitriyeva N. A. (1968). A Brief History of Art. Moskwa [in Russian].

4. Mirimanov V. B. (1973). Primitive and traditional art. Small history of art. Moskwa [in Russian].

5. Chernysh A. (1978). About the time of the emergence of paleolithic art in connection with the research in 1976 of the site of Molodov 1. At the origins of creativity. Novosibirsk, 18–23 [in Russian].

6. Bower, B. Stone Agers Sharpened Skills 55,000 Years Earlier Than Thought. *WIRED*. Retrieved from: <https://web.archive.org/web/20161108133359/https://www.wired.com/2010/10/stone-tool-sharpening/> [in English].

7. Cordaux, R. & Stoneking, M. (2003). South Asia, the Andamanese, and the Genetic Evidence for an Early Human Dispersal out of Africa. *American Journal of Human Genetics*, 72 (6), 1586–1590 [in English].

8. Cramb A. W. A Short History of Metals. *Nature*. 1964. 203 (4943). P. 337.

9. Crump, T. A. (2001). Brief History of Science. Constable & Robinson [in English].

10. Darwin, Ch. (1883). *The Descent of Man, and Selection in Relation to Sex*. London [in English].

11. Driscoll K. The early prehistory in the west of Ireland: Investigations into the social archaeology of the Mesolithic, west of the Shannon, Ireland. Retrieved from: https://web.archive.org/web/20170904110326/http://lit.hicsireland.ie/mlitt_mesolithic_west_ireland_chap_2.html [in English].

12. Exploring the Neanderthal Mind, an Introduction. URL : <http://antiquatedantiquarian.blogspot.com/2014/09/> [in English].

13. Fossil Hominid Sites of Sterkfontein, Swartkrans, Kromdraai, and Environs. UNESCO. Retrieved from: https://web.archive.org/web/20070327133817/https://whc.unesco.org/pg.cfm?cid=31&id_site=915 [in English].

14. Frere, J. (1800). Account of Flint Weapons Discovered at Hoxne in Suffolk. *Archaeologia*, 13, 204–205 [in English].

15. Henshilwood Ch. S., Errico F., Niekerk K. L., Dayet L., Queffelec A., Pollarolo L. (2018). An abstract drawing from the 73,000-year-old levels at Blombos Cave, South Africa. *Nature*, 562, 115–118 [in English].

16. Schatzberg, E. (2006). Technik Comes to America. Changing Meanings of Technology before 1930. *Technology and Culture*, 47 (3), 486–512 [in English].

17. Thomas, J. (1993). Discourse, totalisation and ‘The Neolithic’. *Interpretive archaeology*. Oxford: Berg [in English].

18. Vatican. URL : <https://vatican.com/> [in English].

*Стаття надійшла до редакції 22.02.2021
Отримано після доопрацювання 11.03.2021
Прийнято до друку 17.03.2021*